

TORGNY LAGMANS STRAFFTAL PÅ UPPSALATINGET

Av docent ADOLF SCHÜCK

FÖR den schweiziska demokratien framstår Wilhelm Tells sägen-gestalt som en samlande symbol. 1800-talets svenska liberaler frammanade den historiske Engelbrekt som en motsvarighet. Hans 1865 avtäckta staty i Örebro, kort förut de liberala reformsällskapens högberg, påminner om den schweiziske frihetshjältens med undan-tag av att armborstet är utbytt mot bergsmansyxan. Som »libe-ralt helgon» hade emellertid Engelbrekt en konkurrent i Torgny lagman, som enligt Snorre Sturlassons konungasagor hållit ett be-ryktat strafftal mot Olof Skötkonung på Uppsalatinget. Den gen-störtige konungen skulle under avsättningshot tvingats att avstå från de impopulära konflikterna med sin norske grannkonung, Olof Haraldsson. Kanske Torgny lagman lämpade sig bättre som symbol för liberalskandinavistiska strömningar vid 1800-talets mitt? Engelbrekt hade ju bragt Margaretas nordiska unionsrike på fall, medan den myndige Tiundalagmannen som tolk för all-mogens djupa led hade krävt vänskap med ett nordiskt frändefolk.

Torgny lagman har hittills icke fått någon staty men i stället en freskomålning av Axel Törneman i Andra kammarens plenisal. Den åldrige men rakryggade Tiundalagmannen — anfadern till den »folkvalda» kammarens »talmän» — ger där den impopuläre konungen en regelrätt avhyvling. Framställningen påminner om engelska historiemålningar, där den dolske Johan »utan land» av sina baroner motvilligt tvingas att på Runnimesdes äng under-teckna Magna Charta, känd som den engelska frihetens hörnsten.

I nyare svensk historieforskning är Torgny lagman i regeln för-klarad som en fantasiprodukt av Snorre Sturlasson. Att det av honom refererade staffalet mot Olof Skötkonung icke kan grunda sig på någon uppteckning var ju tämligen självklart. Nathan Beckman framhöll att Snorre genom sitt besök hos västgötag-lagmannen Eskil år 1219 kom att bilda sig en idealgestalt av den myn-

dige svenske lagmannen, vilken han sedan lät taga gestalt i Torgny.

Beckman påpekar att situationen 1220 var synnerligen allvarlig för Snorres fäderneö, ty den norske konungen hade då för avsikt att med härsmakt krossa dess självständighet. Inför Islands politiskt söndrade folk ville dess forne lagsagoman nu »framställa en idealiserad bild av det svenska samhället, som för Snorre tett sig som ett demokratiskt samhälle, vilket lyckats förena folkfrihet och sammanhållning. Som svensk patriot borde jag kanske beklaga förlusten av Torgny som historisk person», fortsätter Beckman. »Men jag bär förlusten med jämnmod, då jag i stället i hans historia fått ett samtida intyg om hur en mycket sakkunnig granskare på 1200-talet funnit det svenska samhällets struktur.»

Torgny-gestalten var så gott som förvisad till fantasiens värld, då Beckmans kollega Otto von Friesen — även han en lika samvetsgrann filolog som ståndaktig liberal — i sitt sista publicerade arbete sökte uppvisa, att Torgny lagman verkligen skulle tagit del i de av Snorre skildrade fredsförhandlingarna mellan Olof Skötkonung och konung Olav av Norge. Och varför inte? En lagman av Tiundaland, Svearikets kärna, bör ju ha varit en politisk förgrundsgestalt, vars minne säkerligen levde kvar ännu två sekler efter hans död. Å andra sidan är det egendomligt att namnet Torgny helt saknas på de tusentals kända runinskrifterna från 1000-talets Sverige och att det endast en enda gång anträffats under medeltiden.

Otto von Friesen gick dock aldrig så långt, att han påstod, att Torgnys strafftal på Uppsalatinget var autentiskt. Här har Snorre tydligen behandlat ett historiskt motiv med samma frihet som August Strindberg! Olof Skötkonung är, såsom Beckman påpekar, just icke mäktig något annat än en vanmäktig vrede och hans rådgivare förete en egendomlighet: att de alla äro bekajade med något kroppsligt lyte (Arnvid blinde, Torvid stammare och Frövid döve). »Åtminstone till en del hade detta sin motsvarighet i det Sverige, som Snorre såg», fortsätter Beckman. Dess jarl hette då Karl »döve» och hans son Ulf bar tillnamnet »fasi», vilket har uttolkats som den föga seende eller skumögde.

Beckman kunde ha fullföljt sitt viktiga uppslag vida längre. Låt oss därför här avtrycka Snorres relation av Torgnys manhaftiga strafftal i Emil Olssons översättning:

»Annat är sveakonungarnas skaplynne nu, än det har varit förut. Min farfader Torgny kom i håg Uppsalakonungen Erik Emundsson

och berättade om honom, att så länge han var i sin bästa ålder, hade han ledung ute varje sommar och drog till olika länder och lade under sig Finland, Karelen, Estland, Kurland och österländerna vida omkring — man kan ännu se de jordborgar och andra stora byggnader som han lät resa —; och likväl var han icke så högmodig, att han icke lyssnade till sina män, om de hade något att tala med honom om. Min fader Torgny var lång tid hos konung Björn och kände hans seder; i Björns tid stod hans rike i stor kraft och förminskades icke — och likväl var han blid emot sina vänner. Jag själv kan minnas konung Erik den segersälle och var med honom på många härfärder; han ökade svearnas rike och värjde det med kraft — och likväl var det lätt för oss att giva honom råd. Men denne konung, som nu är, låter ingen drista att tala vid sig utom det som han själv vill, och härom beflitar han sig med all iver; men han låter sina skattländer gå ifrån sig av kraftlöshet och svaghet. Han envisas att hålla Norges rike under sig, vilket ingen sveakonung förut har åtrått, och det vållar mången man oro. Nu är det vår, böndernas, vilja, att du gör fred med Norges konung, Olav digre, och giver honom din dotter Ingegerd till äkta. Om du vill åter lägga under dig de riken i österväg som dina fränder och förfäder ha ägt där, då vilja vi alla följa dig. Men om du icke vill gå in på det som vi kräva, då skola vi falla över dig och dräpa dig och icke tåla av dig ofred eller olag. Så ha våra förfäder gjort; de störtade fem konungar i en källa på Mulatinget, då de hade blivit uppblåsta av övermod, liksom nu du emot oss. Säg nu strax, vilketdera du väljer!»

När man läser detta tal får man intrycket av en mot konungen oppositionell storman med starka norska sympatier, vilken energiskt gör sig till förespråkare för en aktivistisk politik i österled, särskilt i Baltikum. Man förstår att Torgny lagmans gestalt var kär för 1800-talets nationalliberaler av August Blanchés typ: han var en övertygad skandinavist, som hävdade att Sverige skulle återvinna de förlorade östliga riksdelarna. Likt Molins folkära Karl XII:s-staty pekade han mot öster! För 1900-talets mera fredsvänliga liberaler borde Torgny knappast ha lämpat sig som ett folkfrihetens helgon, trots att den i strafftalet framförda kritiken mot konungens egensinniga utrikespolitik och dåliga rådgivare kan ha fallit en och annan »monarkomak» i smaken.

Låt oss nu återvända till Snorres Sverigebesök sommaren 1219! Såsom Islands forne lagsagoman var han en motsvarighet till en nutida expresident. Hans svenske värd, lagman Eskil, var en av rikets högsta dignitärer och medlem av dess mäktigaste stormansätt (oriktigt kallad »folkungaätten»). Eskil var gift med den norska jarlsänkan Kristina och hade tydligen mycket intima och goda förbindelser med grannriket i väster. Med sin djupa lager-

farenhet hade han samlat och i skrift redigerat västgötarnas gamla rättssedvänjor. Kontakten mellan de bägge stormännen blev därför synnerligen hjärtlig. Ett bevis härpå är att Snorre som hedersgåva fick mottaga lagmanshemmets kostbaraste relik: det fälttecken, som konung Erik Knutsson hade fört i slaget vid Gestilren 1210, då han fällde konung Sverker. Å sin sida hade Snorre besjungit lagmansgemålen Kristina i sitt kväde »Andvaka». Som Lönnroth påpekat, förefaller det som om Eskil varit en aktiv anhängare av den »erikska» ätten i yngre år. Kanske levde en viss kritisk inställning gentemot den konkurrerande »sverkerska» dynastien kvar hos honom? 1219 satt dess siste medlem, Johan Sverkersson, på Sveriges tron.

Man frågar sig nu: Vilket politiskt problem kastade sin slagskugga över Sverige år 1219? Granska vi hävderna komma vi till den slutsatsen, att det var den »baltiska frågan». År 1200 hade en tysk prelat, Albert, med en korsfararflotta bemäktigat sig livernas land vid Rigabukten. Som biskop över den nygrundade staden Riga hade Albert sedan organiserat »svärdbrödernas» stående korsfararhär och utvidgat sitt rike. 1218 hade emellertid hans situation blivit alltmera beträngd, varför han sökte danskarnas stöd. Hjälppropen förklingade icke ohörda hos konung Valdemar II och Lundaärkebiskopen Andreas Sunesson. Följande sommar avseglade den stora danska ledungsflottan till Estland. Man landsteg vid Lindanäs, som då var det nordiska namnet på nuvarande Reval, och intog dess borg. Esterna samlade sig snart till ett motangrepp men ledo härvid ett förintande nederlag. En sentida sägen berättar att den danska korstågshären i ett kritiskt ögonblick kunde hemföra segern på grund av att »danebrogen», det senare danska riksbanneret, föll ned från himlen som ett järtecken.

Underrättelsen om den danska ockupationen av Lindanäs och angränsande bygder i Nordestland har tydligen satt sinnen i svallning i Sverige. Den danske grannkonungen hade ju utsträckt sitt välde till Sveaväldets urgamla intressesfär i österled. Ännu vid 1100-talets början hade svenskarna pretenderat, att Estland skulle räknas till den svenska kyrkans missionsområden. Och där borta fanns redan då (såsom den dansk-baltiske historikern Paul Johansen uppvisat i en avhandling, som inom kort inkommer i Vitterhetsakademiens handlingar) en svensk och kristen befolkningsminoritet. Visserligen var den kanske icke så stor, men den hade dock sitt centrum och sin kyrka vid Lindanäs, där den danska landstigningen hade ägt rum.

Diskussionens vågor ha sannolikt gått höga i stormansgårdarna. Man har vid ölkåsorna manhaftigt talat om de framfarna tider, då Estland, Karelen, Livland och Kurland voro Uppsalakonungens skatteländer. Med stigande bitterhet har man konstaterat att Sveriges gamla stormaktsställning i österled gått förlorad och fordrat en omedelbar motaktion, innan det var för sent. Vilken åsikt den nykrönte konung Johan Sverkersson intog härtill, veta vi ej. Han var då blott 18 år gammal. Kanske han länge ställde sig tveksam inför en mera aktivistisk politik i öster, som skulle föra Sverige i konflikt med det mäktiga danska grannriket? Säkerligen har Snorre lyssnat på stormännens rådslag med spänt intresse.

Först 1220 kunde den svenska ledungsflottan kallas ut. Konung Johan, hans jarl Karl »döve» och Linköpingsbiskopen Karl förde högsta befälet. Biskopen var bror till Eskil, jarlen var hans farbror, varför härtåget bör ha följts med alldeles särskilt intresse i den västgötska lagmansgården. Detsamma riktades mot den del av det nordvästra Estland, som bar det gamla nordiska namnet »Vik». Genom att sätta sig fast just här kunde svenskarna förhindra att danskarna i Lindanäs kunde få förbindelse med biskop Alberts och hans svärdsriddares nyupprättade korsfararrike i Livland.

Till en början gick allt väl i lås enligt den samtida krönikören Henrik Lettens berättelse. Den svenska hären landsteg i bygden Rotalia och bemäktigade sig den estniska bygdeborgen Leal, som blev deras militära stödjepunkt. En missionsverksamhet, präglad av tvångsdop och kyrkobyggande, igångsattes i bygden. Snart återvände konung Johan till hemlandet. Måhända hade differenser uppstått med jarlen och biskopen om härtågets fortsatta gång? Men den 8 augusti kom katastrofen. De krigiska Ösel-esterna, som lärt sig sjökrigets konst av de nordiska vikingarna, kommo seglande med stor flotta. Leals borg kringrändes och stacks i brand. Svenskarnas försök att bryta sig ut misslyckades. Hela den svenska hären, 500 man, blev till största delen nedgjord. Såväl jarlen som biskopen hörde till de stupade.

När sorgebudet nådde Sverige, hade Snorre lämnat landet. De intryck, som lagman Eskil och den hetsiga Estlandspropagandan 1219 kvarlämnat i hans minne, omsatte den store isländske hävdatecknaren emellertid i sin litterärt mästareliga skildring av Torgny lagman och hans strafftal på Uppsalatinget.